

SOMONIYLAR DAVRIDA HUQUQIY TIZIM VA YER EGALIGI MUNOSABATLARI

To'xtasinov Mira'zam Abdujabbor o'g'li
Namangan Davlat Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi

LEGAL SYSTEM AND LAND OWNERSHIP RELATIONS IN THE SOMAN PERIOD

Tokhtasinov Mirazam Abdujabbar ogli
student Faculty of Social Sciences of Namangan State
University

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА И ОТНОШЕНИЯ ЗЕМЛЕСОБСТВЕННОСТИ В ПЕРИОД СОМАНОВ

Тухтасинов Мираъзам Абдужаббор ўгли
Студент факультета социальных наук Наманганского
государственного университета

[https://orcid.org/
0009-0000-7247-9135](https://orcid.org/0009-0000-7247-9135)

e-mail:

mirazamtokhtasinov@gmail.com

[com](http://www.mirazamtokhtasinov.com)

[+998973731234](tel:+998973731234)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Somoniylar davrida huquqiy tizim va yer egaligi munosabatlari, mamlakatning ijtimoiy hayotiga bog'liq bo'lgan jarayonlarga oid ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Sud boshqaruvi, huquqiy normalar, islom huquqi, qozikalon, qozilar, mufti, raislar, xazinatul-fiqh, muqto yoki iqtador, barzikor, qo'shchilar, mulki sultoniy, mulk yerlari, mulki xos, vaqf yerlari, jamoa yerlari, mulki xiroj.

Abstract: This article shows the legal system and land ownership relations during the Somanites period, the processes related to the social life of the country.

Keywords: Judiciary, legal norms, Islamic law, qazikalon, judges, mufti, chairmen, treasury of jurisprudence, mukta or iqtador, barzikor, partners, sultan's property, proprietary land, private property, waqf land, community land, property.

Абстрактный: В данной статье представлены правовая система и отношения собственности на землю, процессы, связанные с общественной жизнью страны, в период сомонитов.

Ключевые слова: Судебная администрация, правовые нормы, исламское право, казикалон, судьи, муфтий, председатели, сокровищница фикха, мукта или иктадор, барзикор, совладельцы, султанская собственность, земли в собственности, частная собственность, земли вакфа, общинные земли, собственность, налог.

KIRISH. Ulkan va qudratli Somoniylar davlati o'ziga xos huquqiy tizimga ega bo'lgan. U o'zidan oldingi, jumladan, islomga qadar mavjud bo'lgan huquqiy normalar va institutlarni qabul qilgan. "Avesto"ning ko'pgina qonun va qoidalarini ham Somoniylar davlatida harakatda bo'lganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, bu davrda Sosoniylar qonunomasi, Bobil Talmudi va Ishoboxta qonunomasi normalari ham amalda bo'lgan.¹ Bu

huquqiy yodgorliklar zardushtiylik, buddizm va xristianlik diniy jamoalariga tegishli edi. Mazkur diniy jamoalar o'z huquqiy tizimlaridan foydalanganlar va yurisdiksiya sohasida mustaqil bo'lganlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Somoniylar davlatida islom dini davlat dini sifatida tan olinib, islom huquqi huquqiy tizimda hukmron mavqeni egallagan. Shunday qilib, Somoniylar

¹ <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kursishi/item/11714-somoniylar-davlati-va-huquqi>.

davlati huquqiy tizimining shakllanishi va rivojlanishida quyidagilar manba bo'lib xizmat qilgan: Markaziy Osiyoning islomga qadar huquqiy normalari va institutlari; Somoniy tomonidan bosib olingan turli mintaqalarda mavjud bo'lgan huquqiy normalar va institutlar; Markaziy Osiyo xalqlarining hamda ushbu imperiyaga ko'chib kelib o'rnamashgan boshqa xalqlarning o'zaro odatlari va an'analari; mazkur xalqlarning bir-biridan farq qiluvchi diniy normalari; yuqoridagi xalqlar va davlatlarning siyosiy an'analari; islom huquqi; Somoniylar davlati hukmdorlarining ulamolar, shuningdek mahalliy hokimlar, raislar va boshqa ma'muriy-huquqiy birliklarning mansabdor shaxslari bilan birgalikdagi huquq ijodkorlik faoliyati; sud-boshqaruv amaliyoti shular jumlasidandir. Yuqorida aytib o'tilganidek, islom huquqi Somoniylar davlati huquqiy tizimida hukmron bo'lganligi uchun fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi va sud ishlarini yuritilishi, umuman olganda shariatga asoslangan edi. Shariat bo'yicha fuqarolik huquqi munosabatlari batafsil tartibga solinadi. Fuqarolik huquqiy munosabatlarining subyektivi jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin. Shariat yuridik shaxslarning huquqiy holatini alohida tarzda ko'rib chiqmaydi. Jismoniy shaxslar tomonidan qilingan fuqarolik-huquqiy harakat qonuniy (halol) va yo'l qo'yilgan (joiz) yoki qonunsiz, yo'l qo'yilmagan (harom) bo'lishi mumkin. Harakat, shuningdek, shariat nuqtayi nazaridan maqtovg'a loyiq (mustahib) va tanbehli (makruh), majburiy va majburiy bo'lmagan kabi turlarga bo'linadi. Jismoniy shaxslarning layoqatligiga jinsi, tabaqasi, mulkiy ahvoli, ayniqsa e'tiqodi ta'sir etadi. To'liq darajadagi huquq layoqatiga va muomala layoqatiga mulkdor musulmon erkak kishilar, hukmron tabaqa vakillari ega bo'lgan. Huquqiy layoqat tug'ilishdan boshlab, meros masalalarida esa tug'ilmasdan ham avval vujudga kelgan va o'lim bilan yoki bedarak yo'qolish bilan tugagan. Yosh bolalar, 15 yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlar, shuningdek, ruhiy kasallar va aqli zaiflar muomala layoqatiga ega emas deb hisoblangan. Fuqarolik huquqining obyektivi ashyolar, mulkiy, shuningdek, mulkiy xarakterga ega bo'lmagan shaxsiy huquq (masalan, ismga ega bo'lish huquqi) tashkil etgan. Ashyolar harakatda va harakatsiz (ko'chmas), almashtiriladigan va almashtirilmaydigan, nasliy va nasliy bo'lmagan,

bo'linadigan va bo'linmaydigan, iste'molga yo'l qo'yilgan va iste'molga yo'l qo'yilmaydigan, muomaladan olingan va muomaladan olinmagan bo'lishi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Somoniylar davlatida sud ishlari shariat qonun qoidalariga asoslangan edi. Sud ishlari qozilik devoni tomonidan boshqarilgan. Sud jarayoni qozikalon, qozilar, mufti, raislar tarafidan amalga oshirilgan. Viloyat qozilari qozikalonga bo'ysungan. Og'ir jinoyat qilganlar o'limga yoki uzoq muddat qamoq jazosiga mahkum etilgan. Viloyatlarda og'ir jinoyat sodir etganlar qozikalon va amir hukmiga havola etilgan. O'lim jazosini ibrat uchun Buxoro Registonida, ko'pchilik oldida ijro etishgan [1.-B.158]. O'g'irlik qilganlar muhtasib va uning mirshablari tomonidan ushlanib, aholi to'plangan yoki bozor joylarda qo'li chopib tashlangan. Yengilroq gunoh qilganlarga tan jazosi (kaltak, darra) berilgan yoki jarima solingan. Somoniylar davlatida islomdagi huquqiy munosabatlarni mahalliy xalq urf-odatlariga moslashtirishga yordam beruvchi asarlar yaratilgan. Ulardan qozilik mahkamalari yordamchi qo'llanma tarzida foydalanganlar. Masalan, faqih Abulays Nasr ibn Muhammad ibn Ahmad Samarqandiyning (911-985-yillar) "Xazinatul-fiqh" (Musulmonchilik qonun-qoidalari xazinasini) asarini ko'rsatish mumkin.² Somoniylar davlati mustaqillikka erishuvi oqibatida uning xo'jalik hayotida ham chuqur o'zgarishlar yuz berdi. Mamlakat xo'jalik hayotida "iqto" mulklarining o'rni katta edi. Bu mulk egalari "muqto" yoki "iqtodor" deb yuritilgan. Iqtodorlar bu mulklarni davlat oldidagi alohida xizmatlari uchun yer va suv shaklida olganlar. Iqto shaklida hatto viloyatlar, vohalar, shahar va tumanlar hadya qilingan. Somoniylar davrida xo'jalikning barcha sohalarida rivoj topdi. Somoniylar davrida katta yer egalari - dehqonlarning nufuzi ortdi. Ko'pincha bir dehqon qo'lida katta yer maydonlari, butun bir viloyat bo'lgan. Ziroat bilan shug'ullanuvchi ziroatkor kadivar deyilgan. Yirik yer egasi yerida ishlaydigan ijarachilar "barzikor" yoki "qo'shchilar" deb atalgan. Xo'jalikda qullar mehnatidan ham keng foydalanilgan. Somoniylar davlati aholisining asosiy qismini ziroatchilar tashkil etgan. Keyingi o'rinda esa hunarmandlar va savdogarlar turgan.

² <https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-lays-samarqandiy-911-985-2/>.

Somoniylar davlati yer egaligiga asoslanganligi tufayli undagi mulkiy bo'linish ham turli xil shakllarga ega bo'lgan. Bular quyidagilardir:

1. Mulki sultoniy - sulton (amir)ga tegishli yerlar. Undan tushadigan daromadlar davlat xazinasiga tushardi. Bu juda katta yer-mulklarni, shu jumladan, ko'p sonli dehqonlar mulklarini ham o'z ichiga olgan.

2. Mulk yerlari - xususiy mulk yerlari. U asosan hukmron sulola vakillari hamda yuqori tabaqa namoyondalari ixtiyorida mulklar edi.

3. Vaqf yerlari - bu masjid, madrasa va boshqa diniy muassasalar tasarrufiga berilgan yerlar. Ulardan keladigan barcha daromadlar musulmon ruhoniylari manfaati uchun sarf qilindi.

4. Mulki xos - oliy martabali ruhoniylar va sayyidlar qo'l ostidagi yerlar. Bu yer egalari davlatga ko'pincha hosilning 1/10 hisobida faqat ushr to'lagan. Boshqa soliqlardan esa hukmdor tomonidan ozod etilgan.

5. Jamoa yerlari – qishloq jamoalari tasarrufiga berilgan yer maydonlari. Bu yerlar asosan lalmikor, yaylov va tog'oldi yerlaridan iborat bo'lgan [2.-B.354]. Somoniylar davrida mamlakat tasarrufiga barcha yerlar olinadigan soliqlar miqdoriga qarab ikki turga bo'lingan: 1. Mulki xiroj - xiroj yerlar, ya'ni soliq olinadigan yerlar. Dehqonlar yashagan yerlar, ya'ni "mulki sultoniy" va "mulklar" shu toifaga kirgan. Bu yerlarda ishlovchilar hosilning 1/3 miqdorini davlatga soliq tariqasida topshirgan. 2. Soliq to'lashdan qisman yoki butunlay ozod etilgan yerlar. Bunday yerlar oliy musulmon ruhoniylari hamda payg'ambar avlodidan bo'lgan sayyidlar mulki hisoblangan. Somoniylar davrida ko'pchilik dehqonlar ommasi turli xil soliq va to'lovlardan tashqari davlat tomonidan ko'plab majburiyatlarni o'tashga ham jalb etilgan. Suv inshootlarini tozalash, ta'mirlash, to'g'onlar, ko'priklar, yo'llar qurish shular jumlasidan edi. Bu og'ir mehnat ishlariga jalb qilingan xodimlar haftalab, o'n kunlab, ba'zan esa oylab o'z hisobidan ishlab berishga majbur edilar. Qishloqlarda esa yersiz dehqonlarning ko'pchiligini kadivarlar, ya'ni yollanib ishlovchi korandalar tashkil etardi. Korandalar IX-X asrlarda "sherik" yoki "barzikor", Xurosonda esa "akkor" deb atalgan. Bu davrda yirik mulkdorlar kadivarlardan ko'ra barzikorlarga yerlarini ijaraga berib ishlatishni o'zlari uchun afzal bilganlar.

XULOSA. Muxtasar qilib aytganda, o'sha davrning olimlari va mutafakkirlarining ma'lumotlariga ko'ra, Movarounnahr va Xurosonda

Somoniylar sulolasi hukmronlik qilgan davr, aholining barcha qatlamlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida eng to'kis davr bo'lganligi qayd etib o'tishgan. Ushbu fikrlarimizni yuqorida keltirib o'tilgan somoniylar davlatining huquqiy tizimi va yer egaligi munosabatlarning yaxshi bo'lganligi, aholining ijtimoiy hayotining to'la to'kisligiga zamin yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

RO'YXATI:

1. Наршахий А. Бухоро Тарихи. – Т.: Фан, 1996. –Б. 120.
2. Нейматов Н. Давлати Сомониён. –Ирфон. 1999. Б. 328.
3. Ибн ал-Асир. Ал – Камил фит тарих. –Т.: Цюрих, 2005. –Б. 604.
4. Shamsutdinov R. va Karimov Sh. Vatan Tarixi. – Т.: Sharq. 2010. B. 511
5. Номидий Н. Daholar davrasi. –Т. О'qituvchi. 2011. –В. 352.
6. Эшов Б. Одилов А. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент. 2014. Б. 489.
7. Камолитдин Ш. Исмоил ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholar press, 2017. –В. 93.
8. Уватов У. Буюк юрт алломалари. –Т.: О'zbekiston. 2020. Б. 426.
9. Boydedayev D. /Buxoro faxri – Ismoil Somoniy. Yangi O'zbekistonning umidli yoshlari. 14-son. 28.05.2022-y
10. <https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-bakr-narshaxiy-899-959/>
11. <https://arboblar.uz/uz/people/abu-bakr-narshakhi>.
12. <http://uzbekistan-geneva.ch/abu-bakr-narshaxiy-o-rta-osiyo-tarixida-chuqur-iz-qoldirgan-olim.html>.
13. <https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-abdulloh-xorazmiy/>.
14. <https://xojabuxoriy.uz?p=104&lang=uz>.
15. <https://oriftolib.uz/807>.
16. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kursishi/item/11714-somoniylar-davlati-va-huquqi>.
17. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kursishi/item/11714-somoniylar-davlati-va-huquqi>
18. [https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-lays-samarqandiy-911-985- 2/](https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-lays-samarqandiy-911-985-2/).